

İSLAM'DA SEYAHAT

Mustafa UÇAR^{1*}, Ayhan YÜKSEL²

¹Biruni Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Öğretim Üyesi, mustafaucar@biruni.edu.tr

²İstanbul Sebhattin Zaim Üniversitesi, Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Anabilim Dalı, ayhan.yuksel@std.izu.edu.tr

*Corresponding author: mustafaucar@biruni.edu.tr

+Speaker: mustafaucar@biruni.edu.tr

Presentation/Paper Type: Oral / Full Paper

Özet- Seyahat etmenin ülkelerin ekonomilerine yapmış olduğu önemli katkılar dikkate alındığında, İslam dininin bu konu hakkında görüşlerini incelemek önem arz etmektedir. Dinimizde seyahat konusu hem Kuran'ı Kerim'de yer alan ayetler ve Peygamber Efendimizin hadislerinde sabit olacak şekilde teşvik edilmiştir. İnsanın doğası gereği hareketli bir yapı olarak atfedileceğinden, yolculuk etmesinin ve sonrasında görecekleri neticesinde tefekkür etmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Konumuz olan "İslam'da Seyahat" incelenirken seyahat ve turizm ifadelerinin tanımlarının yapılmasına müteakip, Kuran ve Sünnette seyahat yaklaşımı ele alınacaktır. Ayrıca, seyahat etmenin faydaları ve yolculara sağlanan kolaylıklar incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, seyahat etmenin olumlu yönleri belirtilirken, olumsuz olarak dikkat edilmesi gereken hususları vurgulanmaya çalışıldı. Ayrıca, turizm faaliyetlerinin İslami gözle geliştirilmesi için önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler- Seyahat, İslam, Yolculuk, Turizm, Kültür

Abstract- Considering the significant contributions made by traveling to countries' economies, it is important to examine the views of Islamic religion on this issue. In our religion, travel has been encouraged both in the Qur'anic verses and in the hadiths of our Prophet. Since the nature of man is to be attributed as a moving structure, it is emphasized that it is important for him to travel and to contemplate afterwards what he will see.

While our topic, "Travel in Islam" is examined, the approach to travel in the Qur'an and the Sunnah will be followed, after the definitions of travel and tourism expressions are made. In addition, the benefits of traveling and the facilities provided to passengers are examined.

In the conclusion section, while emphasizing the positive aspects of travel, it was emphasized that the negative aspects should be considered. In addition, a proposal for the visual development of Islamic tourism was presented.

Keywords- Travel, Islam, Journey, Tourism, Culture

GİRİŞ

İnsanoğlu varoluşundan itibaren değişik amaçlarla seyahat etmiştir. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennetten yeryüzüne inmesi ile başlayan seyahat, farklı seyahat yolları ve araçlarına sahip olduğumuz bu günlere kadar içtimai hayatın bir parçası olarak insan ve toplumun yaşantısının önemli bir parçası olmuştur. Geçmişte seyahat olgusu daha çok yakın çevreleri tanımak, savaş ve istila gibi olayların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde ise "gezerek öğrenme" ya da "serbest zaman" kavramı olarak algılanmaktadır.

Kâinatın tek hâkimi ve yaratıcısı olan Allah (c. c.) tüm evreni yaratılanların en hayırlısı olarak nitelendirebileceğimiz insanın kullanımına sunmuştur. Son olarak gönderilen ilahi kitap Kuran'ı Kerim'de inananlara seyahat etmeyi ve yeryüzünü gezmeyi tavsiye eden birçok farklı ayet yer almaktadır. Özellikle yapılacak olan seyahatlerde yaratıcının eserlerini ve daha önce yaşamış kavimlerin yaşantılarını dikkate alarak ibret alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

"İslam'da Seyahat (Turizm)" hususunu incelerken dinimizin bu konu ile alakalı olarak yaklaşımlarını, tavsiyelerini ve sınırlamalarını ele almaya çalışacağız. Ayrıca, ilave olarak seyahatin faydalarını, yolculara sağlanan kolaylıkları, seyahatte dikkat edilmesi gereken kuralları ve seyahatin insana kazandıracığı hususlar üzerinde duracağız. Allah(c. c.) bütün gönderdiği ilahi dinlerde Yahudilik, İsevilik, Müslümanlık gibi farklı dlarla ifade edilse de aslında İslam dinin tektir. Allah (c. c.) insanlığı doğru yolda kalmaları ve kötülükten sakınmaları hususunda uyararak göndermiş olduğu peygamberlerden tek din olan İslam'ı kavimlerine ve daha geniş anlamada insanoğluna anlatması istemiştir. Hatem'ul Enbiya olan peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s. a. v.) hayatı boyunca sahabelerine ve tüm insanlığa sadece dini konular ile alakalı söylemler ve eylemler gerçekleştirmemiş olup, insanoğlunun yaşamını düzene sokacak şekilde iktisadi, ilmi, siyasi, ahlaki vb. tüm insan hayatını yakından ilgilendiren konularda günümüze ışık tutacak söylemler ve eylemlerde bulunmuştur. Hayatımızın bir parçası olan seyahat hususunu da bu çerçevede düşünmek gerekir.

"SEYAHAT" KAVRAMI

Sözlükte "suyun yeryüzünde sürekli akması" anlamındaki **seyh** kökünden türeyen **seyahat (siyaha)** "yürüme, gitme; insanların arasını bozmak için ortalıkta dolaşma; kendini ibadete verip ruhban hayatı yaşamak için yeryüzünde gezip dolaşma" şeklinde açıklanmakta, suyun yeryüzünde akması gibi yolculuk edene de yeryüzünde gezip dolaştığı için **saih** veya **seyyah**

denildiği belirtilmektedir.¹ Burada dikkate değer olan husus; nasıl akan su toprağı ihya edip, birbirinden farklı meyve, sebze gibi insanoğlunun yaşantısının devamını sağlıyorsa, Seyyahın irşat ve imar amacıyla dünya üzerinde yapacağı tüm geziler kendisinin ve etkileşim içerisinde bulunduğu topluma da faydası yadsınamaz bir gerçektir. Yine "yürüme, gitme, yolculuk" gibi manalara gelen **seyir** ve **sefer** kelimeleri de seyahate yakın anlamlarda kullanılmaktadır.

Günümüzde ise seyahat etmenin karşılığı olarak kullanılan "turizm" kelimesi ise kaynaklarda şöyle ifade edilmektedir. **Turizm** ya da **gezim**, dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yapılan geziler ve bir ülkeye veya bir bölgeye gezmen (turist) çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümüdür. Turistik gezi, insanların sadece bir yerden bir yere gitmesi değil kültürel, ekonomik ve toplumsal olarak da iletişim içinde olmalarıdır.²

Seyahat veya Turizm kavramı insanoğlunun merak ve öğrenme ihtiyacından ötürü ortaya çıkan bir hareket olarak ifade edilebilir. Hareket, aslen eşyaya ve insana hâkim olan bir vasıftır. Çevremizde yer alan tüm kâinata özge olan eşya ve şeylerin özünde dinamik bir değişim söz konusudur. Yaratılanların en hayırlısı olarak nitelendirilen insanoğlunun en küçük yapı taşı olan hücrelerin hareketinden, tüm diğer organların sürekli bir hareket halinde olarak ifade edebileceğimiz çalışma mekanizmasını bu kapsamda değerlendirmek seyahat kavramının ne kadar önemli bir husus olduğunu anlatmak için yeterli olacaktır.

Kâinat kitabının bir özeti sayılan Kur'an-ı Kerim'de seyahat kavramı farklı ayetlere konu olacak şekilde geçmektedir. Dinimizce meşru ve faydalı olan tüm seyahat faaliyetleri tavsiye edilmekle beraber yapılması teşvik edilmiştir.

"Sizden önce [nice] hayat tarzları gelip geçti. Öyleyse, yeryüzünde dolaşın ve hakikati yalanlayanların sonunun ne olduğunu görün"³

"De ki: "Yeryüzünde dolaşın ve hakikati yalanlayanların sonlarının ne olduğunu görün!"⁴

"Biz, [o toplumun çöküşünden önce,] kutsadığımız şehirler ile onlar arasına birbirlerinin görüş mesafesinde bulunan [birçok] kasaba yerleştirdik ve böylece [onlar için] seyahati kolaylaştırdık [ve adeta] "Bu [topraklarda] hem geceleri hem de gündüzleri güven içinde seyahat edin!" [dedik]"⁵

SEYAHATIN ETMENİN FAYDALARI

Seyahatin kişiye sağladığı faydalar ile alakalı olarak aşağıdaki gibi sistematik bir sınıflandırma yapılması uygun düşecektir.⁶

- ❖ Geçmişten ders ve ibret almak,
- ❖ Bilgi ve görgü artırmak
- ❖ Görülen yer sonrasında araştırma yapmak ve tefekkür etmek
- ❖ İlim, Bilgi ve Kültür alışverişi yapmak
- ❖ Ticari ve Ekonomik olarak gelişme
- ❖ Sıhhat ve Sağlık Kazanmak
- ❖ Dini inançların güçlenmesini sağlamak
- ❖ Akraba ve Eş Dost Ziyaret ile İlişkilerin Güçlendirilmesi

Yapılan her seyahat sonrasında dünya üzerinde yaşamış kendinden önceki toplulukların yapmış olduğu mimari eserlerin görülmesi, ayrıca elde edilecek olan diğer medeniyetlere ait ahlaki, iktisadi, siyasi ve benzeri tüm bilgiler neticesinde seyyah kendisinden önce yaşamış toplumlara ilişkin olarak ibret ve bilgi almış olur. Bunun neticesinde kişisel görgü ve bilgi birikimini artırmış olacaktır. Bununla beraber kendi tefekkür dünyasının da zenginleşmesine yardımcı olacaktır.

Yine Hz Peygamber ilim için seyahat yapmamızı emrediyor. Ayrıca üç büyük mescidi, yani Mescid-i Haramı (**Kabe**), Mescid-i Nebevi (**Medine'deki peygamberimizin camisini**) ve Mescid-i Aksa'yı (**Kudüs'teki kutsal camiyi**) özellikle ziyaret etmemizi tavsiye ediyor. Peygamberimiz değerli ilim adamlarını, Salih kişileri de ziyaret etmemizi tavsiye ediyor. Yeryüzünün bütünü Allah'a aittir. Öyle ise gezip görmek ve bilgi sahibi olmak gerekmektedir.⁷

Son olarak; akraba ile alakalı olarak dinimizin göstermiş olduğu hassasiyet dikkate alındığında bu kapsamda yapılacak olan bir seyahatin bu ilişkileri artırarak, kişiye güzel bir hasene olarak görülen bir eylemi gerçekleştirmesine olanak sağlayacaktır.

KURAN'DA SEYAHAT

Kuran'ı Kerim'de birbirine yakın ifadelerle "**gezip/dolaşma emri/isteği**" on üç ayette geçmektedir. İlgili ayetlerin hemen hepsinde "**gezip dolaşmanın**" karşılığı olarak "seyr" kelimesi kullanılmıştır. Ancak burada bahis konusu olan seyahat olayı ile ifade edilmek istenilen, inananların geçmiş kavimlerin yaşamlarından örnek alarak ve tefekkür ederek ibret alması yönünde nasihatlerde bulunmaktadır. Özellikle ayetlerde geçen ifadelerde dikkate değer olan vurgu, önceden yaşamış olan topluluklardan Allah'ın ayetlerini yalanlayanların, bozguncuların, kendilerine gönderilen peygamberlere zulüm yapan kavimlerin sonlarının ne olduğunu anlamaları ve ibret alarak kendi hayatlarını emir olunduğu gibi yaşamaları ile ilgili ifadeler mevcuttur. Yaratıcının sınırsız gücünün varlığı ile alakalı olarak da inananların imanı noktada gelişmeleri için uyarılar vardır.

Aşağıda sıralayacağımız bazı ayetlerde açık şekilde gözükeceği üzere, Kuran'ı Kerim'de seyahat ile ilişkilendireceğimiz birçok ifade yer almaktadır. Bu noktadan hareketle seyahat fiilini insan hayatının vazgeçilmez bir parçası olarak görmek gerekmektedir. Özellikle günümüzde teknolojinin artmasıyla beraber seyahat hayatın devamında ve insanın ömründe ciddi bir

¹ Ragıb el- İsfahani. el-Müfredat, Lisanü'l-'Arab, "syh " md.; İbnü I'Esir, II, 432; Şevkani, II, 465

² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Turizm>

³ Ali İmran 137

⁴ Enam 11

⁵ Sebe 18

⁶ İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat Tezi, İ.Hakkı Kaynak – Mete Sezgin

⁷ İslam'da Seyahat Etmek , Yusuf Samar , http://www.bizhaberciyiz.com/konuk_yazi.php?id=3

İSLAM'DA SEYAHAT

zaman ve yer kaplamaktadır. Ayetlerde bir başka öne çıkan unsur ise güvenlik içinde seyahat edebilmenin ne büyük nimet olduğuna ilişkindir.

De ki: "Yeryüzünü dolaşın ve Allah'ın [insanı] nasıl [harikulade bir şekilde] yoktan var ettiğini görün! Allah işte bu şekilde ikinci hayatınızı da var edecektir; çünkü Allah her şeye kâdirdir!"⁸

De ki: "Yeryüzünde dolaşın da [böyle diyerek] günaha gömülüp gitmiş olanların sonunu görün!"⁹

Onlar hiç yeryüzünde dolaşıp kendilerinden daha güçlü önceki [hakikat inkârcı]larının uğradıkları akıbeti görmezler mi? Ve [görmezler mi] göklerde ve yerdeki hiçbir şey Allah'ın [iradesine] karşı gelemmez, çünkü O, her şeyi bilendir ve gücünde sınırsızdır.¹⁰

Ve kim Allah için kötülük diyarını terk ederse, yeryüzünde çok tenha yollar ve bereketli hayatlar bulacaktır. Kim de Şeytan'dan Allah'a ve Peygamber'ine göç etmek uğruna evini terk eder ve sonra onu ölüm alırsa, onun mükâfatı da Allah katındadır; çünkü Allah gerçekten çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır.¹¹

Yukarıda konuyu özetlemesi için örnek verdiğimiz tüm ayetlerde gözükeceği üzere, Allah (c. c.) mukaddes kitabımız Kur'an Kerim'de seyahati yani gezmeyi emir derecesinde teşvik etmektedir. Ancak seyahat etmek ile alakalı olarak dikkat edilmesi gereken en önemli husus seyahatin amacının halis olması noktasındadır. Kısaca söylemek gerekirse yolculuk, bir yoldan çıkma aracı değil; hak yolu bulma aracı olmalıdır.¹²

SÜNETTE SEYAHAT

Peygamber efendimizin yaşadığı dönemden öncede Mekke şehri önemli bir ticaret merkezi olarak kullanılmaktaydı. Yılın belirli zamanlarında Mekke şehrine ticaret amacı ile birçok kervan gelip geçmekteydi. Yani peygamber efendimizin dünyaya geldiği şehir olan Mekke için ticaret dolayısıyla seyahat kavramı önem arz ediyordu. Peygamber efendimizde çok küçük yaşta annesi ile birlikte Medine'ye, dedesinin himayesinde iken Taif'e, amcası Ebu Talib ile birlikte iki sefer Suriye'ye, Hz. Hatice ile evlendikten sonra, onun memuru olarak bir yahut iki sefer Yemen'e, en az bir sefer Doğu Arabistan'a; büyük ihtimalle Habeşistan'a seyahat etmiştir.¹³

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s. a. v.) ilahi görevle şerefendirildikten sonra da değişik sebeplerle seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda özellikle İslam dininin nevs-ü nema bulması noktasında çok önemli yeri olan, dünyada daha eşi ve benzeri bulunmayan Site Devletine ev sahipliği yapan Medine'ye yapmış olduğu hicret olayı mihenk taşı olarak sayılabilir. Peygamber Efendimizin hayatında katıldığı savaşlar ve dini vecibelerin yerine getirilmesi için yapmış olduğu hac ve umre yolculukları nübüvvet sonrası gerçekleştirmiş olduğu seyahatlerdir.

Hz. Peygamber şu sözleri ile ümmetini seyahate yönlendirmiştir.
"Seyahat edin sıhhat bulun. Savaşa çıkın, ganimete erin"¹⁴

"Seyahat edin selamete erin, kazanın, rızıklanın"¹⁵
"Ümmetimin seyahati Allah yolunda cihaddır."¹⁶

Peygamber Efendimizin seyahat etmenin yani bir yerden başka bir yere hareket etmeyi insanın sağlığına katkısına dikkat çekerek, özellikle günümüzün en büyük problemlerinden biri olarak görülen obezite gibi hastalıkların önüne geçmede hareket etmenin ne kadar önemli olduğunu çalar öncesinden haber vermiştir. Sadece sıhhat bulmanın yanında kazancın bereketlenmesinde de hareket halinde olmanın ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir.

Hz. Peygamber çeşitli hadislerinde ilim tahsili için seyahate çıkmanın önemini ifade etmiştir. Bir hadiste, "İlim elde etmek amacıyla evinden çıkan kimse evine dönünceye kadar geçirdiği bütün zamanını Allah yolunda harcamış sayılır"¹⁷; diğer bir hadiste, "İlim elde etmek için yola çıkanlara Allah cennetin yollarından birini bulmayı kolaylaştırır"¹⁸ buyurulmuştur. Yukarıda geçen iki hadisten de anlaşılacağı üzere özellikle ilim öğrenmek için yapılan her türlü yolculuk teşvik edilmiştir. Zaten ilk emri "Oku" olan bir dinin, ilim yolculuklarına böyle farklı bir önem arz etmemesi beklenemezdi.

⁸ Ankebut 20

⁹ Neml 69

¹⁰ Fatir 44

¹¹ Nisa 100

¹² İslam'da Turizm

¹³ Bkn. Hamidullah Muhammed, Hz. Peygamberin İslam Öncesi Seyahatleri, A.Ü. İslami İlimler Fak. Dergisi,1980, 6,327-342

¹⁴ Ahmet,II,380.

¹⁵ Bkn. Acluni, Keşfü'l-Hafa , Kahire , ty , I , 539; Munavi, Feyz-ul Kadir ,IV, 81-82

¹⁶ Ebu Davud , Cihad 6

¹⁷ İbn Mâce, "Cihâd", 13; Tirmizî,

¹⁸ Müsned, II, 252, 325, 407; Buhârî,

İSLAM'DA SEYAHAT

Peygamberimiz hayatın tüm alanlarında ümmetine örnek olacak davranışlar ve söylemler de bulunduğu gibi, seyahat hususunda da ümmetine güzel örnekler ve tavsiyeler bırakmıştır.

İSLAM'DA YOLCULARA SAĞLANAN KOLAYLIKLAR

Yolculuk her ne kadar dinimizde teşvik edilmiş olsa dahi, muhteviyatının insanı zorlayıcı olması dolayısıyla yolcuya verilen birçok kolaylıklar söz konusudur. Yukarıda ele aldığımız birçok faydasının yanında, kişinin yurdunu veya alışmış olduğu düzeni terk etme olarak da görülebilecek olan yolculuklarda kişiye yüklemiş olduğu zorlukları göz ardı etmemek gerekir.

Yolculuğun zorluklarına ilişkin olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur;

*“Yolculuk azaptan bir parçadır. Sizi yemekten, içmekten, rahat içerisinde uyumaktan alı koyar. Bu yüzden sizden biri hacetini giderir gidermez hemen evine dönsün”*¹⁹

Her ne kadar günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber hayatımızda kullanmaya alışık olduğumuz yeni nesil taşıma araçlarıyla eskiye nazaran daha kolay ve kısa sürede yolculuklar yapıyor olsak dahi, bütün bu kolaylıklar seyahatin meşakkatinin azalmasına sebep olmamaktadır. Dinimiz kolaylık dini olarak adlandırıldığından bu hususta da bizlere yolculuk esnasında daha rahat edebilmemiz için bazı muafiyetler getirmiştir. Bu kolaylıkların bazılarını aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

- Yolcular 4 rekât farz namazlarını, 2 rekât olarak kılarlar.
- Cuma ve Bayram namazlarını kılmak zorunda değillerdir.
- Yolcular sünnet ve nafil namaz kılmakta serbesttirler.
- Bazı mezhepler yolculara namazlarını cem etme salahiyeti tanımıştır.
- Kendi memleketlerinde zengin olsalar dahi, ekonomik güçle karşılaşan yolculara zekât verilebilir.

İnsanın varoluş sebebine ilişkin kendisine verilen hissetme, düşünme, ünsiyet ve irade yetenekleri dikkate alındığında, özellikle düşünme ve ünsiyet yeteneklerinden ötürü atacağı tüm adımlar seyahat konusunu teşkil edecektir. Kişi yapacağı seyahatlerde hem kendisinden önce yaşayan toplumların hayatlarından örnekler alarak hayatını düzene koymasına hasebiyle, hem de yapacağı seyahatler neticesinde ünsiyet yeteneğinin bir tezahürü olarak diğer toplumlardan elde edeceği paylaşımlar, seyahatin amacına ilişkin dinimizce tavsiye edilmesinin ne kadar doğru olduğuna bir delalettir.

Ancak seyahat hususunu dikkate alırken özellikle küreselleşen dünyamızda sınırlar kalkarken, seyahatin en önemli hususlarından biri olan güvenlik boyutu üzerinde durulması gerekmektedir. Çünkü kişiye sağlanan özgürlüklerden en önemlilerinden biride seyahat özgürlüğüdür. Bacasız ekonomi olarak nitelendirilen turizm faaliyetlerinin, güvenlik koşulları sağlandığından yani seyahat eden insanlar kendilerini güvende hissetmeye devam ettiği sürece ülkenin ekonomisine yapacağı olumlu katkı yadsınamaz.

Dinimiz seyahat faaliyetlerini desteklemekle beraber, insanın çekeceği zorluklara rağmen kulluk görevinden tamamen soyutlanmasını kabul etmez. Buradan hareketle özellikle günümüzde yolculuk esnasında farz olan ibadetlerin daha rahat yapılabilmesi için gerekli altyapı hizmetlerinin kusursuz sunulması gerekmektedir. Maalesef halen ülkemizde bu tür hassasiyet çok fazla dikkate alınmamaktadır. Bu konuda Müslümanları turizm faaliyetlerinden uzak durmak yerine daha çok gayret sarf ederek istenilen seviyeye ulaşılmasında önemli görevler beklemektedir.

Seyahat faaliyetlerinin dinimizce tavsiye ve teşvik edilmesi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Son gönderilen ilahi kitap olarak Kuran Kerim'in seyahat ile alakalı olarak birçok vurgusu mevcuttur. Yaratılanların seyahat ederken dikkat etmesi gereken tüm hususlar incelikleri ile aktarılmıştır. Ancak en önemli detay olarak karşımıza çıkan uyarı, inanların gezerek geçmiş örneklerden nasihat alarak, kendi yaşamlarını dizayn etmelerini önemle belirtmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgül, Muhittin; Kur'an iklimine Seyahat, Işık Yayınları, İstanbul, 2008
Akpınar, Ali; İslam'da seyahat(turizm), Sivas, 1996
Akpınar, Ali; 'Kur'an aydınlığında seyahat', Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1998
El-Huş, Muhammed Osman; İslam'da seyahat adabı, Çev. Yasin Kahyaoğlu, 2002, Şanlıurfa
Erol, Reşat; Kur'an ve Turizm, Lisans Tezi, E.Ü.İ.İ.B. Fak, İzmir, 1977
Hamidullah, Muhammed; İslam Peygamberi, İrfan Yay., İstanbul, 1972.
İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*; I, 322-331; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 55-417.
Kaynak, İ.Hakkı; – Sezgin, Mete; İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat Tezi, Niğde Uni.
Söylemez, Mehmet Mahfuz; İslam Coğrafyasında Seyahat Notları, İstanbul, 2016
Touati, Houari; Ortaçağda İslam ve Seyahat, Çev. Ali Berktaş, YKY 2016, İstanbul
Yılmaz, Muzaffer; Kitab-ı Mukaddes, Kuran-ı Kerim ve Turizm, Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.S.B.E., İstanbul 1998
http://www.bizhaberciyiz.com/konuk_yazi.php?id=3
<http://www.hzmuhammedinhayati.gen.tr/hicret-nedir.html>

¹⁹ Buhari, Umme 19, Cihad, 136, Etme 30; Müslim, İmaret 179; Malik, İsti'zan 39

İSLAM'DA SEYAHAT

<http://www.diyanetdergisi.com/diyamet-dergisi-26/konu-446.html>

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=370008>

<http://www.yoldakiizler.com/2013/07/kuranda-seyahat-ayetleri.html>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Turizm>

<https://sorularlailamiyet.com/nisa-suresi-97-ayette-hicret-etmeyenlerin-cehenneme-atilacagi-ifadesini-nasil-anlamaliyiz>

<http://www.siyerinebi.com/tr/unalkilic/medineyehicretinherkesefarzkilinmasivehikmetleri>